

Profijt van hoger onderwijs

IR. K. D. J. M. VAN DER DRIFT

Inleiding

De toegang tot het wetenschappelijk en hoger beroepsonderwijs is een vraagstuk dat niet alleen de belangstelling van psychologen, sociologen en juristen heeft, maar ook van economen. De laatstgenoemden bezien aspecten als financiering, inkomensverdeling, werkgelegenheid en de efficiëntie inzake de verdeling van schaarse opleidingsplaatsen. Zowel vanuit zuiver wetenschappelijk oogpunt, als uit oogpunt van de toestand van 's rijks kas is het belangrijk dat de vorige minister van Onderwijs en Wetenschappen opdracht heeft gegeven tot onderzoek naar onderwijsdeelname en de eigen bijdrage van studenten.

De betrokken onderzoekers, J. de Boer en D. C. van Ingen van het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven, hebben na een uitvoerige analyse voorgesteld om van de studenten een hogere eigen bijdrage te vragen (1). Een deel van de argumentatie wordt door Van Ingen toegelicht in een recent artikel in *ESB* (2).

Alvorens over te gaan tot een bespreking van dit artikel en van het rapport waarop het grotendeels is gebaseerd, is het nuttig om het effect op de financiële positie van de student aan te geven. De voorgestelde verhoging van de eigen bijdrage bevat twee componenten: een verhoging van het collegegeld en het rentedragend maken van studieleningen. Met betrekking tot het collegegeld denken De Boer en Van Ingen aan een bedrag ter grootte van 10 à 20% van de jaarlijkse opleidingskosten. Voorts rekenen zij met een rentepercentage van 11%. Daaruit kan men voor de student die een maximaal beroep op de studietoelagenregeling doet, het in bijgaande tabel weer-

gegeven financieel effect berekenen (3). De berekeningen zijn uitgevoerd voor verschillende HBO- en WO-studierichtingen en voor zowel 10% als 20% collegegeld. Ter vergelijking is de huidige maximale schuldenlast toegevoegd (zie de regels 3, 6 en 9 in de tabel). Bij de bedragen aan rente en aflossing is zowel van een 10-jarige als een 20-jarige aflossingstermijn uitgegaan.

Uit de tabel blijkt de lastenverzwaring te variëren van ruim 2 tot ruim 4 maal de huidige maximale schuld. Ik merk daarbij nog op dat de bedragen weliswaar zijn uitgedrukt in het prijspeil van 1981, maar niet vergeleken mogen worden met het inkomenspeil van de doorsnee-academicus in 1981. Ten gevolge van het recente en verwachte salaris- en inkomensbeleid, zal de inkomensontwikkeling van komende generaties academici immers aanzienlijk achterblijven bij de in het verleden gebruikelijke.

Waarom de eigen bijdrage

In zijn *ESB*-artikel vergelijkt Van Ingen de eigen bijdrage (EB) als middel voor toelating tot hoger onderwijs, met de toelating tot numerus fixus-studierichtingen (NF) middels (gewogen) loting. Voordelen van EB zijn naar zijn mening; 1) welvaartstheoretisch efficiënter, want weinig gemotiveerde maar onder NF toevallig ingelote studenten worden geweerd; 2) rechtvaardiger; 3) verschaft de overheid extra financiële middelen; 4) NF leidt uit verdelingsoogpunt tot ene ongewenste situatie: de toegelatenen zijn vrijwel verzekerd van een baan (voor zover de toelating gestuurd wordt door de behoefte aan afgestudeer-

den), in tegenstelling tot studenten in open studierichtingen.

Laten wij het vierde punt even buiten beschouwing, dan moet opgemerkt worden dat er een opmerkelijke paralleliteit is tussen het betoog van Van Ingen en een artikel van Cohen over toelatingscriteria voor hoger onderwijs (4). Cohen gaat evenwel een essentiële stap verder. Hij brengt de eigen bijdrage *na afloop* van de studie in rekening: gegadigden voor een opleiding dienen namelijk vóór toelating op te geven welk percentage van hun toekomstig inkomen (voorzover boven een bepaalde ondergrens) zij bereid zijn op te offeren. Degenen die er het hoogste percentage voor over hebben, worden toegelaten.

In vergelijking met het voorstel van Van Ingen heeft dat van Cohen twee belangrijke voordelen: a) de heffing geschiedt na afloop van de studie, wat zowel uit inkomopolitiek als distributief gezichtspunt belangrijker is, zoals ik hier na zal toelichten; b) loting kan geheel worden afgeschaft, want het percentage „inzet” waarbij vraag en aanbod in evenwicht zijn, kan eenvoudig worden bepaald. In het voorstel van Van Ingen is de eigen bijdrage echter voor iedere gegadigde gelijk, zodat een zo grote vraag mogelijk is dat alsnog moet worden geloot. Aldus beschouwd, leidt het voorstel-Cohen tot een welvaartstheoretisch bezien efficiëntere uitkomst dan het voorstel-Van Ingen: de preferenties van gegadigden worden beter aan het licht gebracht.

Distributieve aspecten

Het vierde door Van Ingen genoemde voordeel van EB boven NF betreft een distributief aspect: wie het geluk heeft te worden toegelaten tot een NF-studie, heeft een grotere kans op een baan of op een hoog inkomen dan degene die een open studierichting kiest. Ik begrijp hieruit dat Van Ingen vindt dat de hogere eigen bijdrage een compensatie is voor deze bevoorrechte positie. Deze overweging is echter niet consistent met het rapport, waar De Boer en Van Ingen voorstellen om de hoogte van de eigen bijdrage te koppelen aan een vast percentage van de *kosten* voor de opleiding. Het is dan immers denkbaar dat de eigen

Tabel. Opbouw en aflossing studieschuld (prijspeil 1981, in guldens)

Studierichting/ collegegeld in % van exploitatiekosten	Collegegeld 1981/1982	Schuld na afloop van de studie			Jaarlijkse rente en aflossing in:	
		college- geld	levens- onderhoud	totaal	10 jaar	20 jaar
HEAO/10%	750	3.560	17.370	20.930	3.550	2.630
Muziek- en theateronderwijs/20%	2.900	13.750	17.370	31.120	5.280	3.910
HBO/bestaand stelsel	650	2.270	13.400	15.670	1.570	—
Letteren WO/10%	850	6.030	27.130	33.160	5.630	4.160
Technische opleiding WO/10% ..	2.750	10.000	27.130	37.130	6.300	4.660
WO, 6-jarige opleiding/bestaand stelsel	750	3.660	18.890	22.550	2.260	—
Medisch WO/10%	1.900	16.760	32.330	49.090	8.340	6.160
Medisch WO/20%	3.800	33.530	32.330	65.860	11.180	8.270
WO, 7-jarige opleiding/bestaand stelsel	750	4.140	21.390	25.530	2.550	—

1) J. de Boer en D. C. van Ingen, *Een prijs voor onderwijs; deel 2*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1981.

2) D. C. van Ingen, Toelatingsbeleid hoger onderwijs, *ESB*, 9 december 1981, blz. 1226-1229.

3) Berekeningswijze en veronderstellingen: zie K. D. J. M. van der Drift, *Opbouw en aflossing van de schuldenlast bij hogere eigen bijdragen van studenten*, Memorandum nr. 667-81, Bureau Onderzoek van Onderwijs, 1981. (Kosteloos verkrijgbaar bij het bureau: Boerhaavelaan 2, Leiden.)

4) M. J. Cohen, Toelating tot het hoger onderwijs: pleidooi voor een nieuw criterium. *Beleid en Maatschappij*, 5, 1978, blz. 236-247. Blijks blz. 39 van hun rapport hebben De Boer en Van Ingen kennis genomen van dit artikel.

bijdrage in een gesloten richting mét „werkgelegenheidsgarantie” gelijk is aan de eigen bijdrage in een open studierichting zónder een dergelijke garantie.

Van groter belang vind ik dat Van Ingen in zijn artikel nauwelijks aandacht besteedt aan een ander distributief aspect, namelijk de verdeling van opleidingsplaatsen over potentiële gegadigden uit verschillende groepen uit de samenleving, onderverdeeld naar bij voorbeeld sociaal-economisch milieu of sexe. Het rapport besteedt daar meer aandacht aan; ik zal bij mijn bespreking verder van dit uitvoeriger rapport uitgaan.

Met betrekking tot de toegankelijkheid van hoger onderwijs uit sociaal-economische milieu's menen De Boer en Van Ingen dat een hogere eigen bijdrage verantwoord is bij een goed stelsel van studiefinanciering omdat: „(. . .) de prijsgevoeligheid van de onderwijsvraag door mensen uit minder bemiddelde milieus geringer wordt, naarmate een stelsel van studiefinanciering hun betere mogelijkheden biedt om de financiering van onderwijskosten rond te krijgen” 5). Hiermee reduceren De Boer en Van Ingen de toegankelijkheid van hoger onderwijs vanuit sociaal-economische milieus tot een strikt financieel probleem, waarbij een strikt financiële oplossing past: men besluit tot deelname aan hoger onderwijs op basis van een kosten-batenafweging, en wie de kosten niet op kan brengen, doet een beroep op de studiefinanciering. Deze visie van De Boer en Van Ingen moet gezien worden in het licht van het uitgangspunt, „(. . .) dat van een normale volwassene moet worden aangenomen dat hij rationeel is, tenzij het tegendeel wordt bewezen” 6).

In de paralleliteit tussen koopkracht en sociaal-economisch milieu ligt echter onvoldoende reden om het beslissingsproces inzake onderwijsdeelname te reduceren tot een financieel vraagstuk. Elders maken wij op grond van inzichten uit de onderwijs-economie, de sociologie en de theorie van het consumentgedrag aannemelijk, dat er zodanige verschillen in rationeel gedrag, risicogegenheid en perceptie van hoger onderwijs zijn, dat een verhoging van de eigen bijdrage zal leiden tot een forse afname van de deelname aan hoger onderwijs vanuit de lagere socio-economische milieus. Voor verschillen in deelname tussen mannen en vrouwen komen wij tot een soortgelijke conclusie: heffing van een hoger collegegeld *vooraf*, in combinatie met rentedragende studieleningen, zal leiden tot een verminderde deelname van vrouwen aan hoger onderwijs. Voor zover gegadigden uit deze nu reeds ondervertegenwoordigde groepen toch tot deelname besluiten, zullen zij overwegend voor de goedkope, laagrenderende opleidingen in de alfa- en gamma sector kiezen 7).

In dit artikel wil ik hierop niet verder ingaan, maar mij beperken tot een bespreking van het rapport vanuit de economische invalshoek.

Enkele economische aspecten

Zowel in het rapport als in het *ESB*-artikel komt de invloed van een hogere bijdrage op de vraag naar onderwijs aan de orde. Uit een onderzoek van Bishop concluderen De Boer en Van Ingen dat de prijselasticiteit stijgt naarmate (a) de studie-aanleg geringer is, en (b) naarmate potentiële gegadigden uit minder koopkrachtige milieu's afkomstig zijn. Met de tweede conclusie kan ik meegaan, maar niet op grond van het onderzoek van Bishop. Diens onderzoeksmethode staat namelijk geen conclusies inzake prijselasticiteit toe. De variatie in collegegelden is verkregen uit cross-sectie-onderzoek over verschillende gebieden van de Verenigde Staten; de collegegelden verschillen per gebied en vaak ook tussen onderwijsinstellingen binnen een regio. Bovendien is er sprake van verschillen in kwaliteit en status per onderwijsinstelling die vaak parallel lopen met verschillen in prijs. Er kan dus niet van een homogeen goed worden gesproken. Kortom: Bishop meet slechts de determinanten van de beslissing van studenten die op één moment geconfronteerd worden met een breed scala van opleidingsinstellingen, die onderling in kwaliteit, prestige en prijs verschillen.

Wat de relatie tussen prijselasticiteit en studie-aanleg betreft, heeft Bishop een inadequate maat voor studiegeschiktheid gehanteerd. Hij gaat namelijk uit van een meting van het intelligentiequotiënt (IQ) op 12- tot 14-jarige leeftijd en voegt daaraan toe dat hij liever over een meting op nog eerdere leeftijd had beschikt 8). Men hoeft geen psycholoog te zijn om vast te stellen dat Bishop dan alles behalve de werkelijke studiegeschiktheid op 17/18-jarige leeftijd meet. Aangeboren eigenschappen als het IQ spelen zeker een rol bij de studiegeschiktheid, maar wie de invloeden ontkent die tijdens de ontwikkeling van het kind in gezin, buurt en onderwijs deze studiegeschiktheid blokkeren dan wel tot ont-plooiing brengen en verder ontwikkelen, houdt er een toch wel erg simpel beeld van de werkelijkheid op na.

Niet alleen over de vraagreactie op een verhoging van de eigen bijdrage, maar ook over de gevoeligheid van de vraag voor veranderingen in het privaat-economisch rendement doen De Boer en Van Ingen een uitspraak, en wel door te verwijzen naar een onderzoek van Freeman: „Freeman (legt) een verband tussen een door hem geconstateerde daling van privaat-economische rentabiliteit van het hoger onderwijs — dooreendaling van de inkomens van „college graduates” als gevolg van gewijzigde schaarsteverhoudingen op de arbeidsmarkt — en een daaropvolgende daling van het aantal deelnemers aan het hoger onderwijs” 9). Freeman concludeert echter niet méér dan dat: „As salaries, rates of return, and job opportunities worsened, enrollments in college began to decline, apparently as a rational supply response to changed

market incentives” 10). Het staat er dus niet alleen zeer voorzichtig, maar ook zou in plaats van „rate of return” een variabele als „werkloosheid onder hoger opgeleiden” in werkelijkheid wel eens de oorzakelijk verklarende variabele voor de daling van de vraag naar hoger onderwijs kunnen zijn. In de derde plaats is het merkwaardig dat De Boer en Van Ingen zelf in hun rapport een daling van de privaat-economische rentabiliteit tussen 1972 en 1976 aantonen, terwijl bekend is dat de toestroom naar het hoger onderwijs nog steeds niet is teruggelopen. Ten slotte moet worden opgemerkt dat Bishop zeer expliciet ernstige twijfels uit over de hierboven genoemde conclusies van Freeman en middels zijn eigen onderzoek tot een andere verklaring komt 11). Niet alleen is de kwestie dus ingewikkelder dan De Boer en Van Ingen menen, maar bovendien is het merkwaardig dat commentaar ontbreekt waar twee aangehaalde auteurs van mening verschillen over de interpretatie van dezelfde gegevens.

Dergelijke merkwaardigheden komen op meer plaatsen in het rapport voor. Dit is niet alleen het geval op betrekkelijk ondergeschikte punten, maar ook op een hoofdzaak als de vraag, of de eigen bijdrage gekoppeld moet worden aan de kosten of aan de baten van een opleiding. De Boer en Van Ingen stellen voor, om het collegegeld te bepalen op een vast percentage van de exploitatiekosten per student per jaar. Omdat hun rapport juist in het teken staat van het profijt, dus de baten, dringt zich de vraag op waarom zij juist voor de kosten kiezen. Hun argumentatie op dit punt, neergelegd op de bladzijden 54-56 van het rapport, duiden zij zelf aan als „noodzakelijkerwijs nogal theoretisch van aard”, maar helaas zijn zelfs economisch geschoolde lezers niet in staat om de essentie uit de tekst te destilleren. Niet alleen is de structuur onduidelijk, ook komen uitspraken voor als: „Bij een relatief grote omvang van de individuele baten is een lagere prijselasticiteit waarschijnlijk, tenzij in dit geval ook de private kosten groter zouden zijn”. Vrij vertaald staat daar zo iets als: naarmate de private baten van een goed groter zijn, is de kans geringer dat men bij een hogere prijs van dat goed zal afzien, tenzij de prijs hoger is. Mijn voorstellingsvermogen schiet verre tekort om te bevroeden wat hier bedoeld kan zijn.

Soortgelijke problemen levert in dit verband de uitspraak op dat een koppe-

5) Zie noot 1, blz. 15.

6) Zie noot 1, blz. 9.

7) K. D. J. M. van der Drift, J. H. van den Heuvel en J. G. B. de Frankrijker, Artikel over eigen bijdragen, gelijke kansen en emancipatie, dat binnenkort in *Intermediair* zal verschijnen.

8) J. Bishop, The effect of public policies on the demand for higher education, *Journal of human resources*, 12, 1977, blz. 288 en 303.

9) Zie noot 1, blz. 33.

10) R. B. Freeman, Overinvestment in college training? *Journal of Human Resources*, 10, 1975, blz. 287-311.

11) Zie noot 8, blz. 303-307.

ling aan de individuele baten bovendien moeilijk uitvoerbaar zou zijn: „De baten liggen niet uitsluitend in het financiële, maar ook in het immateriële vlak. Het feit dat de individuele baten in de immateriële sfeer tot de zogenoemde „intangibles” behoren, betekent niet dat daaraan in het kader van bekostigingsoverwegingen kan worden voorbijgegaan. Veeleer komt een koppeling aan de directe onderwijskosten in aanmerking”. Dat het enige praktische problemen kan opleveren wanneer men bij een profijtheffing de immateriële baten wil incalculeren, kan ik mij voorstellen. Maar het verband tussen enerzijds de uitspraak dat deze meegenomen zouden moeten worden bij de bekostiging, en anderzijds dat de eigen bijdrage juist aan de kosten van onderwijs gekoppeld dient te worden, is geheel zoek.

Wetenschap en politiek

Langzamerhand dringt zich de vraag op, *waarom* het rapport op essentiële onderdelen onduidelijk is of de indruk wekt dat onderzoeksresultaten op soms onjuiste, soms selectieve wijze gepresenteerd worden. Voor een antwoord op die vraag is het nodig om de onderzoeksoverdracht te bekijken. De minister heeft het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven de volgende vraag voorgelegd; „Kunnen op verantwoorde wijze voostellen worden gedaan voor de wenselijke hoogte van de eigen bijdrage van onderwijsdeelnemers en/of afgestudeerden”? De Boer en Van Ingen geven op die vraag een duidelijk antwoord: zij zijn van mening dat een hogere eigen bijdrage „redelijk geacht kan worden op grond van de individuele baten, maar ook aanbeveling verdient op grond van overwegingen ten aanzien van inkomensverdeling en allocatie van schaarse middelen” 12).

Hier kan geen andere conclusie getrokken worden dan dat het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven zich heeft laten verleiden tot het doen van een politieke uitspraak, in plaats van de economische inzichten aan te dragen die mede bij een politieke beslissing betrokken behoren te worden. Wetenschappelijk zijn immers geen normen te geven voor optimale, redelijke of aanvaardbare verdelingen van baten en inkomens; een dergelijke norm impliceert immers een waarde-oordeel 13). Betekent dit, dat het rapport van De Boer en Van Ingen uit wetenschappelijk oogpunt onbetrouwbaar is? Dat betekent het inderdaad. Ik zal dat toelichten aan de hand van hun opvatting over de verhoging van de eigen bijdrage op grond van individuele baten.

Hoewel De Boer en Van Ingen vinden dat een hogere eigen bijdrage redelijk is op grond van de individuele baten, spreken zij zich niet uit over het criterium dat aan hun opvattingen ten grondslag ligt. Dat was in een eerder rapport van hun hand nog wel het geval. Na een beke-

ning van zowel het privaat-economische rendement als het maatschappelijke rendement van hoger onderwijs concludeerden zij toen: „De berekende privaat-economische rentabiliteit kan worden vergeleken met twee mogelijke referentiepunten: met de corresponderende maatschappelijke rentabiliteit van de betreffende vorm van onderwijs en met de rentabiliteit van andere investeringen, bijvoorbeeld met de reële rente op eeuwigdurende staatsleningen. De privaat-economische rentabiliteit blijkt hoger te liggen dan de genoemde referentiepunten. Hierin wordt een aanwijzing gevonden voor de mogelijkheid van een groter privaat aandeel in de bekostiging van het onderwijs” 14).

De voorzichtige formulering van de laatste zin in het citaat staat in scherp contrast met de voortvarendheid waarmee De Boer en Van Ingen in hun meest recente rapport concluderen dat een hogere eigen bijdrage redelijk is op grond van de individuele baten. Daarvoor is ook wel een verklaring te vinden. In het eerder verschenen rapport lieten de private rendementen (berekend voor 1972) nog een zekere ruimte over voor afroming van de individuele baten. In het meest recente rapport blijkt deze ruimte tussen 1972 en 1976 echter drastisch te zijn ingekrompen: de rendementen liggen soms rond nul procent. Met de neerwaartse dynamiek van de beloningsstructuur na 1976 in gedachten, zouden de rendementen inmiddels over de gehele linie weleens rond of onder nul procent kunnen liggen.

Vervolgens gaan De Boer en Van Ingen over tot een koersverandering. Zij concluderen nu dat het bij de verdeling van de onderwijskosten allereerst om vragen aangaande de eventuele positieve gevolgen voor derden gaat: in hoeverre rechtvaardigen deze de huidige mate van overheidssubsidiëring? 15). Met andere woorden: de *maatschappelijke* baten dienen de rechtvaardigingsgrond voor de hogere eigen bijdrage te vormen. Maar in de aanbeveling bij het rapport duiken, zoals gezegd, weer de *individuele* baten als rechtvaardigingsgrond op; men zou bijna denken dat deze worden opgevoerd omdat zij voor de publieke opinie een prachtig argument vóór de hogere eigen bijdragen vormen!

Tot besluit

Ik wil mijn commentaar op het rapport afronden. Ik zou nog kunnen ingaan op het feit dat een hogere eigen bijdrage volgens De Boer en Van Ingen rechtvaardig is uit het oogpunt van inkomensverdeling, maar dat zij nalaten hun criterium terzake te noemen. Ik zou nog kunnen vermelden dat zij, in de mening verkerend dat de individuele studiekeuze in maatschappelijk opzicht ongewenste gevolgen kan hebben omdat de lastenverdeling tussen individuele onderwijsdeelnemers en overheid scheef is, volstrekt over het hoofd zien dat de student reeds een aanzienlijk tijdsoffer brengt. Welis-

waar hangt daar geen prijskaartje aan, maar toch ligt hierin voor de student wel degelijk een offer voor onderwijs dat tot een zodanige afweging dwingt, dat het additioneel effect van een hoger collegegeld op de „rationaliteit” van de beslissing gering kan zijn. Mijn betoog zou dan nogal eentonig worden. Ik geef er daarom de voorkeur aan om kort enkele politieke aspecten te belichten.

Allereerst wil ik daarbij voortbouwen op de veelgehoorde gedachte, dat wie een aanzienlijke overheidssubsidie ontvangt, uit die opleiding geen persoonlijk financieel voordeel mag trekken. Globaal staat men dan voor de keuze tussen (1) het *verwachte* meerinkomen *vooraf* af te romen in de vorm van een eigen bijdrage en (2) het feitelijke individuele meerinkomen *achteraf* af te romen. Het eerste alternatief laat een ieder tot hoger onderwijs toe die er de geldende prijs voor wil betalen, en dan nog voor zover de opleidingscapaciteit dat toelaat. Omdat de prijs anticipeert op het veronderstelde meerinkomen, sanctioneert men niet alleen inkomensverschillen, maar bovendien afwenteling van de private kosten: academici mogen de opleidingskosten doorberekenen in de vorm van een hoger inkomen.

Het tweede alternatief sluit beter aan bij het uitgangspunt dat men geen persoonlijk financieel voordeel uit de overheidssubsidie mag trekken 16). Of men aan de heffing achteraf gestalte geeft in de vorm van een academicusbelasting, grotere progressie in de inkomstenbelasting, salarisbeperking of aan het eerder genoemde voorstel van Cohen, is op dit punt van minder belang. Het is overigens interessant en actueel om nog eens de discussie die begin 1981 in *Intermediair* is gevoerd, hierop na te lezen 17).

Ook vanuit andere politieke invalshoeken kan heffing achteraf de voorkeur hebben boven een hogere eigen bijdrage vooraf. Ik noem nogmaals het streven naar een grotere deelname van vrouwen aan het hoger onderwijs. Een hogere eigen bijdrage vooraf, gebaseerd op het *gemiddeld* verwachte financieel rendement van de opleiding, ziet geheel over het hoofd dat het rendement van vrouwen ver onder dat van mannen ligt

12) Zie noot 1, blz. 15.

13) Sociaal en Cultureel Planbureau, *Profijt van de overheid in 1977*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1981, blz. 12.

14) J. de Boer en D. C. van Ingen, *Een prijs voor onderwijs*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1980, blz. 46.

15) Zie noot 1, blz. 53.

16) „Supply side”-economen zullen wellicht aanvoeren dat afroming achteraf een prikkel tot geringere deelname van academici aan het arbeidsproces vormt. De desbetreffende literatuur biedt daarvoor echter, voor zover mij bekend, geen aanknopingspunten.

17) K. D. J. M. van der Drift, Een dubbeltje op zijn kant: de toelating tot numerus fixus-studies, *Intermediair*, 17/7, 13 februari 1981, blz. 15-24. Bijzonder interessant zijn de reacties van onder andere J. A. van Kemenade, M. Beinema en W. K. B. Hofstee (idem, blz. 23-25).

en vrouwen extra zal ontmoedigen om aan hoger onderwijs deel te nemen. Een ander voorbeeld betreft de deelname uit lagere socio-economische milieus. In het geval van heffing achteraf worden deze gegadigden niet van tevoren met de prijs van onderwijs geconfronteerd, maar pas wanneer zij in een positie verkeren dat zij die prijs werkelijk kunnen betalen.

Duidelijke politieke uitspraken over kwesties als de inkomens van academici en de hoogte van collegegelden lijken mij niet alleen gewenst omdat deze al zo lang ontweken zijn, maar ook om hen die nu studeren of dat in de toekomst van plan zijn, de duidelijkheid te verschaffen waarop zij recht hebben bij hun persoonlijke afweging inzake de beoogde effecten van onderwijs en de daartoe te brengen offers. Het is jammer, dat De Boer en Van Ingen er niet in zijn geslaagd om op voldoende betrouwbare wijze de informatie op tafel te leggen die voor dergelijke uitspraken noodzakelijk is. Dat dit een gemiste kans is voor de onderwijs-economie in Nederland is één; betreurenswaardiger is dat zij juist door op één politiek voorstel aan te sturen, de kans vergroot hebben dat de beslissingen wederom op de lange baan worden geschoven.

K. D. J. M. van der Drift

Naschrift

Van der Drift plaatst bij ons rapport *Een prijs voor onderwijs, deel II* een groot aantal kritische kanttekeningen. Jammer genoeg slaagt hij er niet in een evenwichtige voorstelling van zaken te geven. Wij zullen in dit naschrift niet op elk punt van de aangevoerde kritiek ingaan, maar ons beperken tot dat gedeelte van de kritiek dat in onze ogen de discussie waard is. Een aantal onjuiste en tendentieuze opmerkingen zal daardoor op deze plaats onweersproken blijven.

Achtereenvolgens zullen we op drie punten van kritiek ingaan: het ontbreken van een criterium voor het beoordelen van de gevolgen van verhogingen van eigen bijdragen voor de inkomensverdeling, de koersovergang van het eerste naar het tweede rapport en als derde punt de kwestie „prijs vooraf of heffing achteraf”.

Van der Drifts kritiek op het ontbreken van een criterium voor de inkomensverdeling accepteren wij. De door Van der Drift aangehaalde zinsnede staat op enigszins gespannen voet met de rest van het rapport. Het is misschien goed om kort samen te vatten wat in het onderzoek is gedaan. De verrichte studie bedoelt een zo compleet mogelijk overzicht van de effecten te geven die een hogere eigen bijdrage kan hebben, zodat iedere lezer voor zich zelf kan nagaan of deze effecten voor wenselijk of onwenselijk moeten worden gehouden. Zo worden in het rapport ook mogelijke effecten op de

verdeling van tertiaire (levensstijd-)inkomens belicht. Wat ons betreft is vermindering van de ongelijkheid van deze verdeling een criterium dat goed aansluit bij de geest van het rapport. Er komen twee effecten van verhoging van de eigen bijdrage op bovengenoemde inkomensverdeling ter sprake: vergroting van de ongelijkheid in de sfeer van de bruto-inkomens en verkleining van de ongelijkheid in de verdeling van onderwijs-subsidies. Over de vraag welke van deze twee effecten de overhand zal hebben, geeft het rapport geen uitsluitsel. Overigens kan door analyse van recente buitenlandse gegevens wellicht een indicatie worden verkregen.

Van der Drift signaleert een koersverandering in het tweede rapport ten opzichte van het vooronderzoek en heeft daarvoor een eenvoudige verklaring: lagere uitkomsten van rendementsberekeningen voor het recentere jaar 1976. Het verhaal is iets ingewikkelder. Het verschil hangt nauw samen met het feit dat het tweede deel van het onderzoek een verdergaande analyse bevat, waarbij aspecten in de beschouwing zijn betrokken die in het eerste rapport weinig of geen aandacht krijgen. Deze analyse betreft bij voorbeeld ook de vraag welke beleidsrelevante informatie aan rendementsberekeningen valt te ontleen. Een laag particulier rendement kan bezwaarlijk als een motief voor subsidiëring worden gezien. Wanneer aan een opleiding per saldo weinig individuele baten zijn verbonden, kunnen daarvoor allerlei oorzaken zijn aan te wijzen. Het kan bij voorbeeld gaan om een opleiding die leidt tot aanbodoverschotten van afgestudeerden op de arbeidsmarkt. Dat lijkt ons geen reden om de desbetreffende opleiding relatief zwaarder te subsidiëren. Wel kan in andere gevallen een subsidiemotief worden ontleend aan baten voor derden. Als de vraag wordt opgeworpen of „op verantwoorde wijze voorstellen kunnen worden gedaan voor de wenselijke hoogte van de eigen bijdragen” kan je, dat moet Van der Drift kunnen begrijpen, niet om dit soort vragen heenlopen. Het is duidelijk dat de overheid vanuit een verantwoordelijkheid voor de samenleving in haar geheel positieve of negatieve gevolgen voor derden zwaar zou moeten laten wegen. Ten onrechte meent Van der Drift dan ook dat wij de individuele baten als *rechtvaardigingsgrond* voor hogere eigen bijdragen hebben aangevoerd. De zinsnede uit het rapport waarin staat dat een hogere eigen bijdrage ook redelijk geacht kan worden op grond van individuele baten lijkt ons niet misplaatst, wanneer we in aanmerking nemen dat het om een individueel goed gaat dat voor 97% van de kosten door de gemeenschap wordt betaald.

Het derde punt betreft de belangrijke kwestie „heffing of prijs”. Heffing achteraf op basis van individueel meerkomen heeft enkele vervelende consequenties die in *Een prijs voor onderwijs*

worden behandeld, maar die Van der Drift over het hoofd schijnt te zien. Een dergelijke heffing impliceert dat de gemeenschap aan opleidingen waaraan relatief weinig financiële baten zijn verbonden verhoudingsgewijs meer betaalt, terwijl het alleszins denkbaar is dat aan deze opleidingen tevens weinig baten voor derden zijn verbonden. In die gevallen is er van overheidswege eerder reden om minder dan om meer in de kosten van de opleiding bij te dragen. De uit het oogpunt van doelmatige aanwending van schaarse middelen zo belangrijke band tussen kosten en baten is bij heffing achteraf geheel zoek. Het komt ons voor dat mitigering van risico's die zijn verbonden aan het aangaan van een studieschuld een doeltreffend middel is om de distributieve voordelen van een heffing achteraf te combineren met de allocatieve voordelen van de prijs. Van der Drifts opmerking over afwenteling (afwenteling mag!) geeft ons aanleiding om hem herlezing aan te bevelen van de passages over dit onderwerp in ons rapport 1). Zijn voorliefde voor heffing leidt ertoe dat hij niet wenst te zien dat het voor de bevordering van gelijke deelnemingskosten niet nodig is om zijn toevlucht te nemen tot instrumenten die uit allocatief oogpunt op een onjuist uitgangspunt berusten. Dit verklaart misschien waarom het gelijke-kansenbeleid dat in de beide prijs-voor-onderwijs-rapporten in overweging wordt gegeven in zijn commentaar niet aan de orde komt 2). Dit soort eenzijdigheid is typerend voor het commentaar van Van der Drift.

Van der Drift beticht ons van het doen van een politieke uitspraak wanneer wij een antwoord trachten te geven op de vraag van de minister of op verantwoorde wijze voorstellen kunnen worden gedaan voor de wenselijke hoogte van de eigen bijdrage van onderwijsdeelnemers en/of afgestudeerden. Ongetwijfeld hebben wij ons op glad ijs begeven door te pogen op normatieve wijze uitspraken te doen over de hoogte van de eigen bijdrage. Maar indien je als onderzoeker je niet wilt verschuilen achter een muur van schijnobjectiviteit dan probeer je met inachtneming van wetenschappelijke criteria de moeilijke beleidsvragen niet uit de weg te gaan. Dan komen de gehanteerde veronderstellingen en beoordelingscriteria open op tafel, zodat een ieder de redenering en argumentatie kan volgen. Aan het slot van zijn reactie geeft Van der Drift er overigens blijk van wel oog te hebben voor deze aangeefrol van onderzoekers. Het is dan ook bijzonder teleurstellend dat Van der Drift niet met een meer constructieve bijdrage aan de discussie is gekomen.

D. C. van Ingen

1) J. de Boer en D. C. van Ingen, *Een prijs voor onderwijs, deel II*, blz. 42.

2) J. de Boer en D. C. van Ingen, *Een prijs voor onderwijs*, hfst. 4; idem, deel II, blz. 37-38.